

Nesrozumitelnost světa a nevymezitelnost viny: kafkovské poznámky

Petr Koťátko

Filosofický ústav AV ČR

kotatko@flu.cas.cz

THE INCOMPREHENSIBILITY OF THE WORLD AND THE INEXTRICABILITY OF THE GUILT: KAFKAESQUE REMARKS

The paper focuses on the functions of detailed analyses and pedantic explanations of situations and events provided by Kafka's characters. Taken together, they create the impression of a solid orientation within the system. Nevertheless, the more elaborate and compact they are, the more they make it clear that the system, by its very nature, resists understanding. The incomprehensibility of the world, amplified by explanations, implies the inextricability of guilt (in analogy to Quine's inextricability of meaning): it is impossible to identify those elements of the protagonist's biography which constitute his guilt and separate them from the "innocent" rest.

KLÍČOVÁ SLOVA

Kafka — Balzac — Beckett — výklad versus rozumění — kafkovská situace — vina v Kafkově světě
Kafka — Balzac — Beckett — explanation versus understanding — Kafkaesque situation — guilt in Kafka's world

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366729.2021.1.2>

Tento článek mohl právě tak nést název „Síla analýzy a nemožnost porozumění“:¹ jak se ukáže hned v první kapitole, těžištěm našich kafkovských úvah bude právě tento kontrast. Na jedné straně to vypadá, že sama povaha Kafkova světa (spíše než jakýsi přetlak přítomný v Kafkově způsobu psaní) vyvolává v těch, kdo ho obývají, výmluvnost zvláštního druhu: podněcuje je k obšírným popisům poměrů, pedantským analýzám reálných i možných verzí chodu událostí, výkladům jejich přesného místa v řetězu příčin a důsledků atd. Formálně vzato, tyto popisy, výklady a analýzy vykazují znaky bezpečné orientace v poměrech i ve vývoji událostí a obecně v řádu

1 Nesl by ho, kdybychom tak už nenazvali jedno z Pražských interpretačních kolokvií věnované dílu Franze Kafky (2017). Článek je zkrácenou verzí mého referátu předneseného na tomto setkání. Jsem velmi zavázán Martinu Pokornému, Jerroldu Levinsonovi, Greggu Lambertovi, Simonu Glendingovi, Emily Troscianko, Göranu Rossholmovi, Jamesi Hamiltonovi a dalším účastníkům kolokvia za inspirativní kritiku.

věcí, do něž, jak se zdá, věci, vztahy, situace i děje dokonale zapadají. Na druhé straně zjišťujeme, že čím důkladnější, kompaktnější a detailnější tyto výklady jsou, tím více je z nich zřejmé, že poměry, do nichž nás mají uvést, samou svou podstatou vzdorují porozumění a že jen stěží poskytují prostor pro jednání, které by nám mohlo dávat smysl.

Východiskem našich úvah tedy bude role „uvádění do poměrů“ v Kafkových klíčových textech. Začneme srovnáním se stejně obsírnými a stejně pedantskými výklady, jimž jsou vystaveni Balzacovi hrdinové v (alespoň navenek) podobné situaci: cílevědomí mladí muži v konfrontaci se světem, který je vůči nim uzavřený a až na výjimky odmítavý či otevřeně nepřátelský.²

1. HRDINŮV PRŮVODCE NEPŘÁTELSKÝM SVĚTEM A FENOMÉN CIZOSTI

Zasvěcování do poměrů zabírá u Kafky i u Balzaca značný prostor a jeho nejnápadnější verze má formu obsírných monologů postav — znalců poměrů promlouvajících k hrdinovi. Pedantská důkladnost a rozvleklost těchto výkladů patří ke známým nástrahám, které číhají na čtenáře Kafkových a Balzacových textů: už z toho důvodu by stálo za pokus konfrontovat je se stejně neúprosnou detailností. Například srovnat roli, kterou hraje u Balzaca výklad, v němž protřelý žurnalista Lousteau zasvěcuje Luciena do poměrů ve svém světě,³ s popisem soudního mechanismu, který podává advokát nebo malíř Titorelli Josefovi K.,⁴ nebo s výkladem chodu zámeckého úředního aparátu, který podává starosta zeměměřiči K.⁵ Anebo srovnat způsob, jakým vikomtesa de Beauséant zasvěcuje mladého Rastignaca do zákonů, jimiž se řídí chod vyšší společnosti (do „pařížského práva“), aby ho uchránila před nepředloženostmi z neznalosti,⁶ s výklady, ve kterých hostinská zasvěcuje do poměrů zeměměřiče K., aby ho odradila od neuvážených kroků.⁷ V takových případech můžeme porovnávat

2 Zaměříme se na Luciena Chardona a na Eugèna Rastignaca — a na Kafkově straně na oba K. Najít Kafkovy hrdiny pohromadě s postavami velkého mistra realistického vyprávění by nemělo být příliš překvapivé. Stačí si připomenout, že Karel Rossmann, protagonista *Ameriky*, vznikl, podle Kafkových slov, jako „čirá imitace“ Davida Copperfielda (srov. Kafka 1949, s. 188–189) a vztah mezi Kafkou a Dickensem patří k oblíbeným námětům kaskovských studií (např. Spilka 1963, Tedlock 1955).

3 Balzac 1963, s. 243–250.

4 Kafka 1965, s. 116–125 („Advokát“), s. 152–161 („Malíř“).

5 Kafka 1989, kap. 5.

6 Balzac 1986, s. 209, 215–216, srov. tamtéž, s. 322–323.

7 K přímému srovnání se samozřejmě nabízejí obsírné výklady právních distinkcí, jak je nacházíme u obou autorů. Například Titorelliho výklad rozdílného procesního statutu a praktických důsledků částečného a zdánlivého osvobození v *Procesu* si svou subtilností nijak nezadá s výkladem právních i praktických rozdílů mezi pojmy „obviněný“, „vyšetřovaný“ a „obžalovaný“, které nám nabízí vypravěč v *Lesku a bídě kurtizán* (Balzac 1985; kapitola „Trestní právo a jeho výklad pro lepší lidi“, s. 282 n.). Takto vybaveni pak můžeme s porozuměním sledovat, co se děje s Lucienem a s Jacquesem Collinem po jejich zadržení a jak se postupně mění jejich vyhlídka: například ještě na s. 359 z toho můžeme těžit při interpretaci Lucienova němého povzdechu: „Už jsem tedy zase vyšetřovaný,“ který ná-

nejenom funkce, které výklady plní (pro hrdinu i pro nás) vzhledem k dalšímu vývoji příběhu, ale i postoje zúčastněných stran: například míru protřelosti, samolibosti a sebeklamů na straně mluvčích (Kafkových a Balzacových referujících „expertů“) nebo míru egoismu a cynického pragmatismu na straně jejich posluchačů (Kafkových a Balzacových mladých mužů). V této věci zatím nepůjdu do detailů a omezím se na předběžný odhad, že (navzdory možným očekáváním) Kafkovi experti by v tomto ohledu nedopadli hůře než Balzacovi a že Kafkovi hrdinové by nedopadli lépe než Balzacovi ctižádostiví mladí muži (spíše naopak — více o tom v kapitole 4).

Ve výkladech Kafkových i Balzacových postav (případně Balzacova vypravěče), ať už se týkají poměrů v pařížské vyšší společnosti, v soudních kruzích nebo v zámecké úřední mašinerii, najdeme samozřejmě snadno předvídatelné shody dané už účelem těchto instruktaží. Já se však zaměřím na to, v čem se liší: přesněji řečeno na jediný rozdíl, který pokládám za zásadní. U Balzaca nám mají výklady fungování systému (ať už z úst postav, nebo vypravěče) umožnit porozumět nejen jednání jeho hrdinů, překážkám, na něž naráží, a příčinám jeho úspěchu či neúspěchu, ale i světu, v němž se odehrává a který má čtenář ztotožnit s Francií za časů restaurace.⁸ Tuto aspiraci vypravěč občas výslovně ohlašuje⁹ a obecně se deklaruje v samotném titulu „studie“ (např. „Studie mravů“) v klasifikaci románů *Lidské komedie*. U Kafky nám zevrubná líčení a výklady poměrů dávají naopak pocítit, že poměrům porozumět nelze — a tento pocit je o to silnější, čím jsou výklady důkladnější a čím těžší nám připadá čelit jejich neúprosné logice. Tato *nepochopitelnost*, umocněná *vysvětlením*, nepochybně srozumitelnost Kafkova textu, neztěžuje nám přístup k jeho literárním funkcím a nebrání nám vztahovat to, co čteme, k naší životní zkušenosti a ke světu, do něhož je zasazena. Naopak: prožitek nepochopitelnosti hraje klíčovou roli ve způsobu, jakým Kafkův text plní své literární funkce a jakým se vztahuje k poměrům v reálném světě, včetně role, která je v nich vyhrazena nám. Pokusím se to vysvětlit.

První otřes ze setkání se světem *Procesu* nebo *Zámku* má podobu pocitu cizosti a ztráty půdy pod nohama, který je o to tísnivější, čím povědomější jsou nám reálie, s nimiž se setkáváme (scenerie, konverzační obraty, vzorce chování a dílčí motivace, které lze za nimi rozpoznat). V případě *Procesu* můžeme (ovšem jen jako Kafkou dosud nedotčení čtenáři) do jisté doby očekávat rozuzlení, v jehož světle se hrdinovo zatčení vysvětlí jako vyšinutí z normálního chodu věcí („žert“, jak napadne Josefa K.,¹⁰ případně obskurní praktiky nějaké sekty). To pak napraví buď omluva zúčastněných

sleduje po náhlém zvratu ve výsledku. Naproti tomu pro K. jsou expertní výklady jasným důkazem toho, že touto cestou (pod patronací „znalců“, ať už advokátova nebo malířova typu) žádného obratu ve svém případě, a dokonce ani v porozumění své situaci nedosáhne (Kafka 1965, s. 125–127, 188 aj). Čtenáři nezbyvá, než mu dát za pravdu.

8 Stejnou funkci plní i bezpočet bonmotů a lakonických postřehů obecného dosahu roztroušených v textu a často obdivně glosovaných postavami či vypravěčem jako trefná a pronikavá charakteristika lidských typů, společenských stavů, politických poměrů atd. Pozoruhodnou sbírku (ironicky komentovaných) příkladů najdeme v Proust 1996, s. 102–123.

9 Například obšírnému výkladu fungování smének ve *Ztracených iluzích* předchází ujištění, že bude pro čtenáře velmi užitečný, protože naprostá většina Francouzů má v této věci politováníhodné mezery ve znalostech (viz Balzac 1963, s. 428).

10 Srov. Kafka 1965, s. 12.

a všeobecné smíření, nebo zásah kompetentních orgánů — jinými slovy svět, jak ho známe, uplatní své standardy a normy. V případě *Zámku* můžeme doufat, že bizarní vztahy mezi vesnicí a zámek nakonec podlehnou tlaku okolního světa, až vesničané sami zjistí, že jeho normy a vzorce chování odpovídají jejich vlastním intuicím o tom, co je přirozené, spravedlivé, rozumné atd.

Ale ukazuje se, že sám předpoklad normálních poměrů, normálního chodu věcí a sdílených kritérií normálnosti je pouhá iluze. Na počátku ji v nás udržoval hrdinův odpor proti praktikám, kterým čelí: jeho odhodlání nepřijmout je jako standard. Tento odpor se ale postupně vyčerpává, nebo spíš ztrácí zřetelné kontury, takže přestává být jasné, co v hrdinově jednání můžeme chápat jako vzdorování poměrům a co jako pragmatickou snahu dosáhnout v daných poměrech svých čistě privátních cílů. A nikdo, žádná postava, a už vůbec ne samotný vypravěč, za něj nepřijímá roli reprezentanta našich intuic o tom, co je přirozené, rozumné a správné. Namísto toho se hrdinovi (a nám) dostává série expertních výkladů, v nichž se nám čím dál víc vzdaluje naděje na vysvětlení či rozuzlení, které by vyšlo vstříc našim intuicím nebo alespoň učinilo cizí (více či méně) pochopitelným.

Aniž bych zde chtěl zacházet do detailů, rád bych se zmínil alespoň o jednom nápadném rysu společném všem příkladům, o nichž tu zatím byla řeč (advokátovy a Titorellioho přednášky z *Procesu* a výklady, které podává starosta nebo hostinská v *Zámku*).¹¹ Mám na mysli inferenční pružnost, nebo spíš „tekutost“ jazyka, jak je užíván v těchto promluvách. Kdykoli posluchač, tj. Kafkův hrdina, dospívá k závěru, že z toho, co bylo právě řečeno, vyplývá něco podstatného pro jeho případ, je tento závěr vzápětí rozhodně popřen nebo alespoň zpochybněn mluvčím. To neznamená, že v těchto výkladech nedochází k žádným inferencím: naopak, plní svou obvyklou funkci v propojování promluv do (alespoň zdánlivě) koherentního celku. Ale nejnápadnější axiom rozpoznatelný v základech těchto úsudků zní, že cokoli se stane, včetně těch nejkřiklavějších příkladů svévole nebo zmatku, dokazuje neotřesitelnou dokonalost a spravedlnost systému a nepochybnitelnou kompetenci jeho reprezentantů (soudců či zámeckých úředníků).¹² Je zřejmé, že má-li se inferenční mechanismus udržet v chodu na této bázi, vyžaduje velmi pružný postoj k významům vět, na něž se aplikuje. Snad nejbizarnější příklady takové „dialektiky“ nabízí výklad, který podává starosta během K-ovy návštěvy nebo podrážděné repliky hostinské v jejím výstupu s K. v „protokolové“ scéně: ale advokát i malíř v *Procesu* prokazují stejnou zběhlost v této disciplíně.¹³

11 Srov. Kafka 1965, kap. 5, kap. 9; Kafka 1989, kap. 5, kap. 6.

12 Z toho také plyne, že jakýkoli pokus o sebenepatrnější zásah do systému končí pohromou pro svého původce, aniž by narušil chod systému; srov. např. advokátův výklad v Kafka 1965, s. 122–123.

13 Srov. Kafka 1989, 5. kap., např. starostova hra se slovy „chyba“ (s. 77 n.) nebo „přijmout“ (do služby, s. 83–84) nebo „význam“ (Klammova dopisu nebo telefonního hovoru se zámekem, s. 84–85, 86); 9. kap., např. šaráda Hostinské se slovy „odrazovat“ a „pobízet“ (s. 128–129), se slovy „naděje“, resp. „vyhlídka“ (s. 129–131); srov. též 4. kap., úvahy hostinské o tom, zda Klamm volající jméno „Frída“ skutečně volal Frídu (s. 60) aj.; Kafka 1965, advokátovo balancování mezi tezí o klíčovém významu advokátů pro vyhlídky obžalovaných a o nicotnosti jejich vlivu na průběh a výsledek procesu (s. 123 n.) nebo o zásadních důsledcích

S tím dobře ladí princip, kterým starosta (z hloubi své postele) odráží zeměměřiče K. a advokát (zpoza svých peřin) deptá obchodníka Blocka: totiž že když úředník nebo soudce řekne nebo napíše, že *p*, nelze z toho vyvodit, že se tím zavazuje k pravdivosti *p* nebo k pravdivosti jakéhokoli *q* implikovaného či indikovaného promluvou. To by byl neomluvitelně hrubý, až brutální přístup k něčemu tak křehkému a subtilnímu, jako jsou výroky úředníků a soudců. Jak říká Olga v *Zámku*: „Úřední výroky jsou plaché jak mladá děvčátka.“¹⁴ Když starosta podotýká, že „výroky ze zámku se nedají brát doslova“,¹⁵ není to ještě celá pravda. I v běžné konverzaci samozřejmě platí, že obsah našich výpovědí se velmi často nevyčerpává doslovným významem promluv. V takových případech se ale spoléháme na obecně sdílené komunikační mechanismy generující nepřímé významy¹⁶ a dostupné ve stejné míře mluvčím i adresátům. Nic takového ale není k dispozici ve světě *Procesu* nebo *Zámku*, aby to Kafkovým hrdinům (a nám jako čtenářům) pomohlo interpretovat promluvy soudců nebo úředníků, jak to výmluvně dokládají advokátovy a starostovy výklady.¹⁷

2. NEPOCHOPITELNOST JAKO NÁSTROJ ZOBRAZENÍ A RADIKÁLNÍ REALISMUS (KAFKA A BECKETT)

To všechno působí na jedné straně jako potvrzení cizosti a nepochopitelnosti poměrů, do nichž spolu s hrdinou vstupujeme; na druhé straně právě v tom zakoušíme něco, co známe důvěrně z vlastního života v reálném světě. Mám na mysli příležitostná zjištění, že lidský svět je v podstatných parametrech jiný, než jsme se do té chvíle domnívali. Například že to, co se nám na počátku jeví jako politováníhodná odchylka, kterou poměry napraví svým samovolným chodem, je neeliminovatelná, nebo dokonce dominantní součást poměrů; a že apely na sdílené standardy racionality, spravedlnosti, slušnosti či lidskosti se míjejí účinkem prostě proto, že tady žádné reálné sdílené standardy nejsou. Obecně řečeno: zážitek cizosti je něco důvěrně známého,

kontaktů advokátů se soudními úředníky a o principiální neodhadnutelnosti těchto důsledků (s. 119).

¹⁴ Kafka 1989, s. 193. O dopisech ze zámku Olga na jiném místě říká: „[...] správně dopisy posoudit je, pravda, nemožné, samy neustále mění hodnotu, úvahy, k nimž podněcují, nemají konce, a kde s nimi přestaneš, určuje pouze náhoda, tedy i tento názor je náhodný“ (tamtéž, s. 253 n.). Kromě obsahu dopisů zůstává zcela neurčitě, je-li jejich pisatelem skutečně Klamm, a koneckonců sama otázka Klammovy osobní identity je principiálně nerozhodnutelná (srov. Olžin výklad na s. 195–197, 202–204).

¹⁵ Kafka 1989, s. 86.

¹⁶ Zdaleka nejvlivnější výklad těchto mechanismů nabízí Paul Grice ve své teorii „konverzačních implikatur“, srov. Grice 1989 (stať „Logic and Conversation“).

¹⁷ Srov. např. K-ův komentář ke starostovu výkladu Klammova dopisu: „Vykládáte, pane starosto, ten dopis tak dobře, že nakonec nezbude nic než podpis na listu prázdného papíru“ (Kafka 1989, s. 84). Nebo: „Výsledkem je tedy, že všechno je značně nejasné a neřešitelné, až na ten vyhazov“ (tamtéž, s. 87). Srov. též advokátovo „důvěrné“ sdělení, že soudní úředníci, kteří v konzultaci s advokátem výslovně deklarují jisté stanovisko, někdy vzápětí vydají opačné soudní rozhodnutí, což advokát podává jako zcela přirozený postup, s nímž je třeba počítat (Kafka 1965, s. 119–120).

právě tak jako zážitek spojený se zjištěním, že cizost nelze odstranit jako odchylku nebo dysfunkci — protože reálná povaha světa je jednoduše jiná než obraz, v němž jsme se (jak se nám zdálo) úspěšně zabydleli.¹⁸

Selhávání našeho úsilí porozumět tomu, co se s hrdinou a kolem něho děje, tedy není selháním naší snahy porozumět Kafkovu textu a zpřístupnit si jeho literární funkce: není neúspěchem, který je třeba napravit hledáním skrytých poselství jako nositelů skutečného smyslu. Není ani dokladem naší neschopnosti vztáhnout Kafkův text k naší životní zkušenosti. Přesně naopak: klíčová funkce textu spočívá právě v tom, že v selháních našich čtenářských pokusů porozumět situacím, s nimiž nás text konfrontuje, zakoušíme cizost a nepochopitelnost našeho vlastního světa — tak jako kolapsy našich pokusů o kontinuální čtení zralých Beckettových textů by nám měly dát zakusit různé podoby univerzálního chaosu, v němž se odehrává náš život (přičemž literární dílo samo máme vnímat jako součást a produkt tohoto zmatku).¹⁹

To je jádro zvláštního druhu radikálního realismu, který je vlastní Kafkovi, právě tak jako Beckettovi — v kontrastu k velkým mistrům realistického vyprávění, jako je Balzac nebo Dickens. Tradiční realismus by v této konfrontaci mohl být označen jako „konstruktivistický“, „architektonický“ nebo „inženýrský“, budeme-li ho (spolu s Beckettem) chápat jako projekt založený na vytváření důmyslných narativních konstrukcí imitujících kauzální vztahy, vyplněných realistickými detaily — a vznášející jejich prostřednictvím nárok na psychologickou a sociologickou pravděpodobnost. Konstruktivismus tohoto druhu byl terčem Beckettových sarkastických poznámek (adresovaných na prvním místě Balzacovi) a podle Brodova svědectví ho ostře odmítal i Kafka.²⁰

18 Myslím, že Milan Kundera ukazuje stejným směrem, když mluví o funkci Kafkova přestoupení „hranice nepravděpodobného“: „Čím pozorněji a umíněněji upíráme pohled na nějakou skutečnost, tím více chápeme, že vůbec neodpovídá tomu, za co ji všichni mají; dlouhý Kafkův pohled ji odhaloval jako čím dál víc nerozumnou, bezrozumnou, tedy nepravděpodobnou. Tento neukojitelný pohled dlouze upřený na skutečný svět převedl Kafku, a ostatní velké romanopisce po něm, přes hranice nepravděpodobného“ (Kundera 2006, s. 70–71). Srov. též Kunderovu charakteristiku Kafkovy odpovědi na otázku, jak postihnout skutečnost (což je aspirace, která patří „k definici románu“) a neuzavřít přitom prostor pro fantazii: „otevřel průrvu ve zdi pravděpodobnosti“ (tamtéž, s. 31–32).

19 Jinými slovy, úkolem uměleckého díla, jak ho chápe Beckett, není retušovat chaotickou povahu světa, v němž žijeme, vytvářením umělých konstrukcí navozujících iluzi řádu. Naopak: „To find a form that accommodates the mess, that is the task of the artist now“ (Driver 1961, s. 23). Pokusil jsem se k tomu říci více v Koťátko 2012 a Koťátko 2016.

20 Max Brod konstatuje, že Kafka „při posuzování literárních děl nic tak neodmítal jako „konstrukce“ všeho druhu, které se rozprádají ve svévolných ustrnulých pojmových vztazích“ (Brod 1966, s. 30–31). Srovnáme s tím jeden z Beckettových výpadů proti Balzacovi: „To read Balzac is to receive the impression of a chloroformed world. He is the absolute master of his material, he can do what he likes with it, he can foresee and calculate its least vicissitude, he can write the end of his book before he finished the first paragraph, because he has turned all his creatures into clockwork cabbages and can rely on their staying put wherever needed or staying going at whatever speed in whatever direction he chooses“ (Beckett 1992, s. 119).

3. ROLE NADĚJE V BEZNADEJNÉ SITUACI

Ztracenost Kafkova hrdiny se stupňuje s tím, jak se postupně ukazuje, že se — přes všechno úsilí a přes všechny zdánlivě příznivé indicie — nepřiblížil ani o píd' k cíli. Zvláště nesmlouvavě se to demonstruje ve výkladech poměrů či hrdinovy situace, o nichž byla řeč v kapitole 1. Čas od času se v nich setkáváme s figurou, jejíž rétorický účinek bych nazval „efektem beznaděje“ a kterou známe z dalších Kafkových textů. Myšlení se v ní upíná k překážce, která dělí vůli od jejího cíle (či přání od jeho naplnění nebo předpoklad od jeho potvrzení); ta se ukazuje jako nepřekonatelná, nicméně když ji v modu *jako by* klade jako překonanou a rozebíhá se k cíli, zjišťuje, že cíl je vzdálen stejně beznadějně jako předtím (ať už je tato distance beztvářá, nebo má podobu regresu překážek, z nichž každá následující je ještě evidentněji nepřekonatelná než předchozí). Myšlení je tak sraženo zpátky do výchozí situace jako do stavu, z něhož se není možné vymanit. Tuto figuru (vzdáleně připomínající Zenonovy paradoxy²¹) najdeme v nejzřetelnější podobě v „Císařském poselství“ a v podobenství „Před zákonem“, které je převzato do *Procesu*,²² a ve více či méně určitých podobách v „Doupěti“, ve „Vesnickém učiteli“, v advokátově i v malířově výkladu v *Procesu*, ve starostově výkladu, v rozhovoru K. s hostinskou a tajemníkem Momem a v Olžině výkladu v *Zámku*.²³ Účinek této figury není v její přesvědčivosti. Není jasné, o co se opírají premisy, které působí zcela svévolně (ne-li bizarně), veškerá evidence je nahrazena suverenitou mluvčího, který se v *Procesu* a *Zámku* prezentuje jako expert a jehož schopnost skutečně posoudit situaci je sama pochybná, už vzhledem k jeho subalternímu postavení: to všechno ale působí jako součást a další potvrzení celkové nepochopitelnosti systému, s nímž se (spolu s Kafkovým hrdinou) střetáváme.

To ještě neznamená, že zde není žádný prostor pro naději. Naopak realita, která se vzpírá pochopení, je tím pravým místem pro sebeklamy plodící — ale jen v kritických situacích — pokusy otočit nepříznivý vývoj událostí. Podstatné je, že takové pokusy stvrzují více než nečinná odevzdanost bezvýhradné ztotožnění s poměry. Nešťastník dospívá k přesvědčení, že určité místo v systému je způsobilé (případně je předem

21 Případně Wittgensteinovu expozici tzv. skeptického paradoxu (spojeného s pojmem „následování pravidla“) a Quinovu argumentaci ve prospěch teze o „nevymezitelnosti reference“ (pokus o stručný shrnující výklad viz v Kotátko 2006, s. 434–437, 452–459). Na strukturní analogii mezi Zenonovými paradoxy a typickými kafkovskými situacemi ukazuje Borges: „The first is Zeno's paradox against motion. A moving body at point A (Aristotle states) will not be able to reach point B, because it must first cover half of the distance between the two, and before that, half of the half, and before that, half of the half of the half, and so on to infinity; the form of this famous problem is precisely that of The Castle, and the moving body and the arrow and Achilles are the first Kafkaesque characters in literature“ (Borges 1999, s. 363).

22 Viz Kafka 1965, s. 212 nn.

23 Srov. Kafka 1965, s. 116–127 („vyjasňování“ šancí advokáta ovlivnit proces v klientův prospěch); s. 153–161 („vyjasňování“ možnosti dosáhnout ukončení procesu v malířově výkladu); Kafka 1989, s. 71–87 („vyjasňování“ předpokladu, že K. byl přijat jako zeměměřič), s. 127–132 („vyjasňování“ možnosti, že by K. pronikl přes protokol ke Klammovi), s. 192–197 (Olžiny úvahy o předpokladu, že Barnabášovo zámecké angažmá může změnit postavení její rodiny).

určeno) právě k tomu, aby zde podnikl něco ve své věci: že je to prostor vyhrazený pro jeho servilní snaživost. Samotná existence takových míst — míst, v nichž má naději ovlivnit vývoj své kauzy — je pro něj projevem nezměrné (a nezasloužené) vlídnosti, shovívavosti systému, a výzvou, kterou by bylo troufalé nevyslyšet.²⁴

Nazíráno zvenčí, není to příležitost k ironickým komentářům. Pokud se skutečnost vzpírá pochopení, nemělo by být předem zřejmé, které naděje jsou reálné a které iluzorní, a řekl bych, že jako čtenáři je zpravidla rozpoznáváme až podle výsledku. Na druhé straně: přestože nejsme schopni říci, proč by ten či onen způsob jednání nemohl vést k vytouženému cíli, z jeho selhání a z toho, jak samozřejmě působí, můžeme mít pocit, že fiasko bylo neodvratné. Četnost takových případů (právě tak jako případů, v nichž se o nadějích mluví současně se selháním) může přirozeně vést k tomu, že naděje začneme vnímat jako rozpoznávací znak outsiderů, ne-li jako zoufalou obsesi definitivně odepsaných lidí. Vesničan čekající před vchodem do zákona se kojí nadějemi, že úplatky obměkčí dveřníka (který, jak tvrdí, úplatky přijímá jen proto, aby měl dárcе pocit, že nic nezanedbal, a aby mu ponechal naději, o níž ví, že je zcela lichá).²⁵ Obžalovaní tráví hodiny a dny u dveří soudních kanceláří, s nadějí, že jim to bude přičteno k dobru.²⁶ Obchodník Block se téměř nastěhuje do kuchyně advokátova bytu, aby se vystavoval ponížení, které se (možná) obrátí v jeho prospěch.²⁷ K. si nejprve představuje, jak skoncuje se svým procesem, když ho bude prostě ignorovat, zatímco později sní o převratném účinku podání, které se chystá sepsat a v němž prokáže svou nevinu popisem svého dosavadního života.²⁸ Otec Olgy a Barnabáše si představuje, jak zastaví pád své rodiny a obnoví někdejší stav věcí, když na svém stanovišti na rozcestí obměkčí úředníky přijíždějící do vesnice.²⁹ Barnabášova představitost dětinsky zveličuje možnosti, které se mu otevírají v postavení posla (příčemž i jeho pevná víra, že je skutečným poslem, je možná pouhým sebeklamem).³⁰ Pepina si bláhově představuje, jakou kariéru mohla udělat jako výčepní, a po krachu těchto nadějí líčí v rozhovoru s K., jak krásně si budou žít, když se K. nastěhuje k ní a ostatním služkám do komůrky v suterénu.³¹ A dokonce i protřelá hostinská si kdysi představovala, že si ji Klammm u sebe ponechá, a zachránilo ji jen to, že přestala snít a spokojila se s obrázkem, čepečkem a šátkem, které si u Klamma vyprosila jako relikvie.³²

Posedlost lichými nadějemi hraje podstatnou roli i mimo velké romány: Řehoř v *Proměně* dlouho věří, že se vymaní ze svého tragického postavení, sbalí své vzorky a vyrazí na služební cestu, povzbuzuje ho každý drobný, ve skutečnosti bezcenný úspěch a pak si alespoň (klamně) představuje, s jakou účastí rodina sleduje jeho sna-

24 Významnou výjimkou jsou oba K. Jejich pokusy o zásah do chodu událostí jsou, alespoň v pokročilé fázi jejich konfrontace se systémem, spíše projevem přesvědčení, že přišli na to, jak v něm obhájit své zájmy. „V něm“ ovšem i tady znamená: podle jeho pravidel.

25 Kafka 1965, s. 212 n.

26 Tamtéž, s. 68 n.

27 Tamtéž, s. 190 nn.

28 Tamtéž, kap. 7, s. 115, 129. Více o tom níže v kapitole 5.

29 Kafka 1989, s. 234 n. („Prosebné cesty“).

30 Tamtéž, s. 247n. („Olžiny plány“), srov. též 194 n.

31 Tamtéž, kap. 20, s. 324–332, s. 334–339.

32 Tamtéž, s. 93.

hu.³³ Vesnický učitel ze stejnojmenné povídky si představuje, jak blízko je satisfakce a konečný úspěch jeho věci: jak nepatrná podpora ve správné podobě a na pravém místě vyvolá lavinu událostí nezadržitelně směřujících k triumfu.³⁴ Důstojník z „Kárného tábora“ si představuje, jak nadchne cestovatele pro přednosti svého strašlivého stroje a jak cestovatelovo dobrozdání, přednesené na správných místech, rázem obnoví staré dobré časy.³⁵ (Předpokládám, že touto iluzí spolu s úpěnlivostí, s níž se k ní upíná, má dokonce i důstojník, při vši zrudnosti svého způsobu myšlení, naději vyvolat čtenářův soucit.)

Od nereálných snů romantických hrdinů se iluze Kafkových postav liší nejenom malostí svého obsahu, ale i svou pedantskou propracovaností, ohromující a skličující zároveň. Opakovaně jsme svědky toho, jak se ten nejpřízemnější způsob myšlení a odpovídající typ představivosti vypíná k nejmělejšímu výkonu, jakého je schopen. Ukazuje se, že i do značně omezených hranic představivosti se toho dá mnoho vtěsnat: co chybí na velkorysosti, rozmáchlosti či vzletu, nahradí množství detailů, i když úmorně jednotvárných.

4. CYNISMUS KAFKOVÝCH K. A ZÁHADA ČTENÁŘSKÝCH SYMPATIÍ

Jedním z projevů obecné konformity, bezvýhradného ztotožnění s poměry, jehož jsme svědky v Kafkově světě, je fakt, že arogance, svévole, samolibost, sprostota, podlost, bezuzdné kořistnictví (soudců i zámeckých úředníků) jsou přijímány jako něco, co patří k životu, a dokonce jako něco, co zasluhuje respekt. Už proto, že to potvrzuje výsadní postavení svého nositele v rámci systému, nebo, chcete-li, že to odlišuje „leadery“ od „loserů“. Připomeňme si nestoudně majetnické chování úředníka Sortiniho k Amálii po hasičské slavnosti a obecné odsouzení, štítivé opovržení a trvalé zavržení, které postihlo ji i její rodinu poté, co se mu postavila na odpor.³⁶ Tak jako v předchozích případech by mělo být zřejmé, že pokud jako čtenáři vnímáme takové situace jako něco, co se vzpírá pochopení, jako střetnutí s cizím světem a zároveň jako něco, čemu můžeme spolu s Kafkovým hrdinou jen bezmocně přihlížet, je to tentýž pocit cizosti a bezmoci, jaký zakoušíme v reálném světě, při svých pokusech porozumět tomu, co se kolem nás (a s námi) děje.

Jeho součástí je zjištění, že všechny snahy dovolávat se toho, co jsme pokládali za sdílené normy a intuice, žalostně selhávají. Bylo by zbytečné zastírat, že tytéž vlastnosti, které jsme před chvílí připsali Kafkovým soudcům a zámeckým úředníkům, vzbuzují respekt i v našem světě; že jejich ostentativní předvádění se osvědčuje jako působivá manifestace suverenity a dominance a jako účinný způsob, jak vznést a obhájit nárok na vůdčí postavení. A jak také dobře víme, jakýkoli pokus dovolávat se morálních zásad nebo pravidel prosté lidské slušnosti může být snadno odražen jako povýšené (elitářské) moralizování a jako čiré pokrytectví — v tom smyslu, že je nemyšlitelné, aby někomu doopravdy vadily lži, sprostota a arogance, takže kritika či

33 Kafka 1983, s. 56 nn.

34 Srov. Kafka 1968, s. 70.

35 Kafka 1983, s. 181 nn.

36 Srov. Kafka 1989, s. 208 nn. („Amáliino tajemství“), 224 nn. („Amáliin trest“).

disent musí sledovat nějaké zamlčené cíle. To je pozice, v níž se ocitá Kafkův prokurista a zeměměřič, když se vzpírají přijmout něco, co se zdá být dost dobré (případně zcela přirozené) pro ostatní, a to je důvod, proč se jejich postavení tváří v tvář mechanismům, jimž čelí, musí jevit jako beznadějně.

Situace se komplikuje tím, že zeměměřič K. je nejen obětí systému, ale také arrogantní, samolibý, sebestředný muž, jehož chování k místním lidem je buď povýšeně přezíravé, nebo cynicky instrumentální. Připomeňme si, že k pomocníkům se K. chová od samého počátku jako k méněcenným tvorům: už při prvním setkání jim například sdělí, že mu beznadějně splyvají a on se nehodlá obtěžovat jejich rozlišováním, takže je bude označovat tímž jménem (s potěšením pak bere na vědomí, že se tím cítí dotčeni).³⁷ Pokud jde o vesničany, automaticky předpokládá, že jsou tu od toho, aby mu poskytovali své služby: jedněm se vnutí do domu, od jiného se nechá odvézt na saních, zatímco stařík klopýtá v závějích vedle koně, a když se K. zdá, že neodpovídá dost pohotově na jeho dotěrné otázky, popožene ho úderem sněhové koule.³⁸ Frídu, do níž se zamiluje, zároveň vnímá jako kořist, kterou vyrval Klammovi, a jako své rukojmí: jako trumf v partii, kterou rozehrává se zámkem.³⁹ Školáka, který mu projeví svou účast, se bezostyšnou manipulací snaží využít jako nástroj úskoku, jímž chce proniknout k jeho matce a přes ni navázat spojení se zámkem atd.⁴⁰ Podobně prokurista Josef K. se chová s neurvalým despektem k jinému obžalovanému (k obchodníku Blockovi) a slovně i fyzicky ho ponižuje,⁴¹ je hrubý k podřízeným úředníkům v bance a evidentně nepokládá za nutné respektovat jejich lidskou důstojnost,⁴² nechává nemocnou osamělou matku dlouhé měsíce marně čekat na jeho návštěvu,⁴³ přezíravě ignoruje neteř, která žije sama ve stejném městě,⁴⁴ atd.

Už v úvodu jsem byl nucen připustit, že pokud jde o cynismus, Kafkovi hrdinové, s nimiž tak ochotně soucítíme, nijak nezostávají za Balzacovými ctižádostivými mladými muži: právě naopak. Dovolte mi ještě jeden příklad. Balzac i Kafka nám přinášejí jímavý obraz zuboženého starého muže, jehož sešlost a bezmoc je ještě žalostnější ve srovnání s jeho někdejší mužností a úspěšností: mám na mysli otce Goriota, někdejšího dravého obchodníka a spekulanta, který v bouřlivých revolučních dobách neváhal uchopit svou příležitost, a otce Olgy, Amálie a Barnabáše, někdejšího bohatého obuvníka a předního člena hasičského spolku. Oba muži ve svém žalostném stavu, dokud je bezmoc definitivně neupoutá na lůžko, podnikají zoufalé

37 Kafka 1989, s. 27.

38 Tamtéž, s. 25.

39 To je výklad hostinské, k němuž se nakonec přiklání i sama Frída (srov. Kafka 1989, s. 172–178), a nevidím způsob, jak by mu mohl čelit čtenář.

40 Kafka 1989, s. 159–168. Tato K-ova intrika neunikne Frídě a je posledním podnětem k jejímu prohlédnutí (Kafka 1989, s. 171 a zvl. 175–176; viz též odpověď K. na s. 178).

41 Kafka 1965, kap. 8.

42 Tamtéž, viz s. 25, 233. K-ovy možnosti mají naštěstí své meze. Poté, co vyškubne a roztrhá listinu, kterou mu chtěl předat nešťastný úředník Kullich, pocítí K. lítost, že mu nemůže ušetřit „dva zvucné políčky na baculaté bledé tváře“. (Zmínku o políčcích ovšem autor škrtnul.)

43 Tamtéž, s. 231 n.

44 Tamtéž, s. 95–96.

cesty mimo dům a tráví dlouhé hodiny čekáním na kočáry, které — jak věří — jednou projedou kolem. Výpravy otce Goriota vedou na Champs-Élysées, aby alespoň z dálky zahlédl kočár, který poveze některou z jeho dcer.⁴⁵ Druhý otec vyráží každé ráno k silnici na kraji vesnice, s nadějí, že kolem pojedou kočár s některým ze zámeckých úředníků a on na něm vyprosí odpuštění pro svou dceru a s ní pro celou rodinu. Žádný z nich nemá nejmenší naději, že vzbudí pozornost („lehký úsměv“, o němž sní první, nebo soucitný pohled, v nějž doufá druhý). Případ druhého je zasutý v zámecké úřední agendě tak jako případ prvního ve společenské agendě jeho dcer a jejich naděje jsou stejně bláhové jako zničující. Balzacův stařec alespoň získá upřímnou účast a také obětavou pomoc mladého hrdiny, ctižádostivého šviháka a floutka Rastignaca. Zato Kafkův zeměměřič cítí k předčasně zestárlému muži (právě tak jako k jeho stejně zbědované ženě) jen odpor⁴⁶ — nic víc mu jeho zaujetí vlastní kauzou nedovolí. Nárok na jeho zájem mají jen lidé, kteří jsou, alespoň neprávem, použitelní pro jeho cíle (ti, přes něž může proniknout blíž k zámku, nebo ti, kteří posílí jeho postavení ve vztahu k zámku). Jak si vysvětlit, že přes to všechno získává tak snadno naše sympatie?

Jedna z možných odpovědí zní, že zeměměřič stejně jako prokurista se dopouští toho všeho s odzbrojující nenuceností, s lehkostí, která — zvláště ve spojení s jistým osobním kouzlem — v reálném životě velmi často stačí, aby předem učinila jakoukoli kritiku nemístnou a malichernou. To, jak se obávám, působí jako realistické vysvětlení; přesto bych zde rád nabídl ke zvážení ještě jedno, o něco méně cynické. Když Beckett zdůvodňoval svůj odstup vůči Kafkovi, konstatoval, že Kafkovi hrdinové se „nerozpadají na kusy“ tak jako Beckettovi: jsou sice „ztraceni“, ale nechybí jim „koherence cíle“ (jinými slovy, jejich jednání dává smysl jako kontinuální sledování víceméně určitého cíle).⁴⁷ Není pochyb o tom, že oba Kafkovi K. jsou dostatečně cílevědomí, a to ve zcela instrumentálním čtení tohoto slova. Ale zaprvé, cíle, které sledují, nebo spíše zájmy, které se mají naplnit dosažením těchto cílů, nejsou snadno uchopitelné v běžných pragmatických pojmech. A zadruhé, samotný fakt, že jsou „ztraceni“ (jak jim přes všechnu rezervovanost přiznává Beckett), jim podle všeho zaručuje nárok na naše sympatie.

„Být ztracen“ je velmi vágní pojem a zdá se, že nemusí být naplněn zrovna kafkovským způsobem, aby odůvodnil naše sympatie ke krajně problematickým postavám. Zvažme dva obecně známé příklady. Médeia zradila kvůli Jásonovi otce, opustila svou zemi a připravila ji o ochranu, kterou jí skýtalo zlaté rouno, úkladně zavraždila bratra, brutálně zneuctila jeho mrtvé tělo, zákeřně a s bestiální krutostí zavraždila svou

⁴⁵ „Jednou jsem čekal až do tří hodin do rána, abych zahlédl Nastu, kterou jsem už dva dny neviděl“ (Balzac 1986, s. 244).

⁴⁶ „Tohle z něho udělaly tři roky?“ zeptal se K., ale pořád ještě necítil k staříkům a k celému tomu koutu s rodinným stolem soucit, jedině odpor“ (Kafka 1989, s. 210). V 18. kapitole už čtenáře ani nepřekvapí poznámka K. v rozhovoru s Frídou na adresu celé zavržené rodiny: „Chápu tvůj odpor k oné rodině a dovedu ho sdílet“ (tamtéž, s. 272). Po důvěrných rozhovorech s Amálií v kapitole 14 a zejména s Olgou v kapitole 15 (s obdivným závěrem na s. 255) takové prohlášení nutně vyvolá jistou pachut.

⁴⁷ Samuel Beckett: „The Kafka hero has a coherence of purpose. He's lost but he's not spiritually precarious, he's not falling to bits. My people seem to be falling to bits“ (Shenker 1956).

sokyni v lásce, podřízla své dvě děti a pak se (podle jedné z verzí) za pomoci intrik a jedu snažila prosadit své zájmy na athénském dvoře. Ema Bovaryová zničila život svému muži i své dcerce, která jen kvůli její rozmařilosti a jejím avantýrám skončila v ústrcích a bídě (jako dětská pracovní síla v přádelně, jak se dozvídáme v samotném závěru Flaubertova románu). Žádnou z nich ale nevnímáme jako lidské monstrum: naopak s nimi hluboce soucítíme. Možné vysvětlení: protože byly „ztraceny“. Médeia v cizím helénském světě, do nějž ji uvedl Jásón a pak ji v něm opustil, Ema v údělu ženy venkovského lékaře, který byl tak cizí jejím nárokům a aspiracím, že se s ním (s výjimkou krátkých epizod) ani nepokoušela smířit. Ve světle empatie, kterou v nás tyto ženy budí, se jejich činy i oběti těchto činů jeví jen jako indicie, nezbytné k tomu, abychom pochopili nezměrnou hloubku frustrací a utrpení, které pramení z jejich ztracenosti.⁴⁸

Vypadá to, že „ztracenost v cizím světě“ je něco, co (alespoň za určitých konstelací) vyvolává účast a zahlazuje i ty nejhanebnější skutky. Je-li to tak, proč by to nemělo platit v případě *Procesu a Zámku*, kdy my sami intenzivně zakoušíme pocit cizosti a ztracenosti tváří v tvář poměrům, v nichž se ocitáme spolu s Kafkovými postavami? A dále: pokud je hrdinova ztracenost v cizím světě něčím, co nás s ním sblížuje, ukazuje to, že nám samotným není zážitek ztracenosti cizí. Pak také cizost a nepochopitelnost Kafkaova světa není něčím, co nám ho vzdaluje (jako bizarní literární konstrukt), ale naopak něčím, co ho sblížuje s naší zkušeností.

5. NEVYMEZITELNOST VINY

Z kafkovské perspektivy je vina stejně nepochopitelná jako svět, v němž je hrdina nucen ji nést, a jakmile na něj dolehne svou vahou, naděje, že jí bude zproštěn, je stejně bláhová jako jakákoli jiná — i tady zkrátka platí to, co bylo obecně řečeno o naději (v kapitole 3). Někde je vyslovena, nebo alespoň naznačena v obžalobě, jak je tomu v „Ortelu“. Jinde je ukryta nebo rozptýlena v provinilcově osobě či v jeho biografii a nám nezbyvá než to vzít na vědomí. Pokud se jí přesto pokusíme určit, měli bychom se předem smířit s tím, že jakýkoli způsob popisu, pro nějž se rozhodneme, bude stejně dobrý či špatný jako jakýkoli jiný.

Začneme tedy „Ortelem“. Povaha Jiřího „viny“ je zřejmá: vyrovnaný, slušný, cílevědomý způsob života, který provází úspěch a naplnění v podobě prosperity i osobního štěstí, to vše je těžkým proviněním vůči stárnoucímu muži, kterého opouštějí síly a jehož energie už stačí nejvýš k tomu, aby sledoval snažení jiných, na místě, které je mu vykázáno v jejich plánech, takže už nemůže pomýšlet na žádné vlastní cíle — kromě odplaty a nastolení „spravedlnosti“.⁴⁹ Nejspíš bychom řekli — my, kteří ještě

⁴⁸ Připouštím, že mé poznámky o „empatii“ a „soucítění“ mohou pramenit z unáhleného zobecnění mých čistě osobních pocitů: mohu jen dodat, že na kafkovském kolokviu (viz výše pozn. 1) jsem v této věci — na rozdíl od jiných — nenarazil na kritiku.

⁴⁹ Vynesení rozsudku předchází soudcův výklad: „[...] co mi zbývalo tady v zadním pokoji, pronásledovanému proradným personálem, zestárlému až na kost? A můj syn si jásavě kráčel světem, uzavíral obchody, které já jsem připravil, samou radostí se stavěl na hlavu a okolo otce chodil s uzavřenou tváří poctivce“ (Kafka 1983, s. 48). Varovné náznaky před-

nej sme v této životní fázi —, že takhle už to v životě chodí a že s tím nelze nic dělat („takový je běh přírody,“ říká potměšile otec). „Ortel“ ale ukazuje, co se stane, když se z tohoto souběhu věcí rodí nesmiřitelná energie, která se hromadí, sbírá a pak náhle exploduje, aby uvedla věci na pravou (to jest na svou) míru.

Shrňme si tedy hlavní parametry situace: obžalovaný je přímo, tváří v tvář, konfrontován se svým soudcem; zdroj soudcovy autority a síly, která mu umožňuje nejen vynést rozsudek, ale i vynutit si jeho vykonání, je zřejmý; samotná vina je popsána v rozsudku způsobem, který je rovněž dostatečně jasný (na pozadí faktů, o kterých jako čtenáři víme). Připomínám to proto, abych mohl dodat, že to vše chybí v situaci prokuristy K., jak je popsána v *Procesu*: to činí postavení Jiřího Bendemanna a Josefa K. tak zásadně rozdílným. Na tomto pozadí dává dobrý smysl, že první stojí před svým soudcem, přítomným ve vší své tělesné monstróznosti, pod plným občanským jménem, zatímco druhý čelí neosobní soudní mašinerii „jen“ jako Josef K.

Přejdeme tedy k problému identifikace viny v *Procesu*. Protože zde není vyslovena ani naznačena a dourčena situací, v níž dochází ke střetnutí K. se soudní mocí, zdá se, že nemáme jinou možnost než se jí pokusit rozpoznat v popisu hrdiny a jeho způsobu života. Pokud se někdo zeptá, podle jakého klíče ji máme vyčlenit z toho všeho, co se nám o hrdinovi říká, myslím, že správná (kafkovská) odpověď zní: cokoli bude stejně dobré, na výběru nezáleží. Naše intuice týkající se spravedlnosti a morálky nám evidentně nepomohou zorientovat se v K-ově případě, protože, jak zjišťujeme, ve světě *Procesu* nemají naději na smysluplné uplatnění. To je zneklidňující zjištění — zážitek, který dobře známe z četných selhání našich pokusů porozumět, na bázi pojmů spravedlnosti a morálky, něčemu z toho, co se odehrává v reálném světě.

Nejbezpečnější způsob, jak se vyhnout libovůli, za těchto okolností zřejmě spočívá v tom, že shrneme všechno, co se o hrdinovi dozvídáme: víme, že je v tom přítomna vina, ale nedokážeme ji oddělit od zbytku K-ova života. Ocitáme se v situaci „nevyčlenitelnosti viny“, v přímé analogii k proslulé Quineově tezi o nevyčlenitelnosti významu („inextricability of meaning“).⁵⁰ Jak si všichni vzpomeneme, hrdina je cílevědomý mladý muž, který dosáhl vysokého postavení a odpovídajícího sebevědomí a zabydlel se ve způsobu života, který mu umožňuje neplýtvat silami a emocemi a soustředit se na služební postup; bližší popis by zahrnoval jeho vztah k matce a širší rodině, vztah k podřízenému personálu v bance, pravidelné návštěvy prostitutky atd. V čem tedy spočívá K-ova vina? Odpověď zní: právě jste ji popsali, i když jen zčásti.

jímající obvinění ale zaznívají o něco dříve: „Od smrti naší drahé matky se přihodily jistě nepěkné věci. Snad i na ně dojde, a snad dřív, než si myslíme...“ (tamtéž, s. 44). Vlastní znění rozsudku je uvedeno preambulí: „Teď tedy víš, co existovalo ještě kromě tebe, doposud jsi věděl jen o sobě. Vždy jsi byl vlastně nevinné dítě, nebo ještě lépe řečeno, byl jsi dáblův člověk!“ (tamtéž, s. 50).

⁵⁰ Podle této teze neexistuje způsob, jak ze všech určení, která spojujeme s nějakým predikátem, dejme tomu „velryba“, vyčlenit ta, která vstupují do významu, a oddělit je tak od mimosémantických, „pouze“ věcných určení, která připisujeme velrybám (Quine je označuje jako „collateral information“). Vedle neurčitosti překladu a nevyzemitelnosti reference jde o jeden z typů quineovských neurčitostí, které sehrály významnou roli v diskusích na poli filozofie jazyka ve druhé polovině minulého století. O stručný shrnující výklad jsem se pokusil v Kofátko 2006, s. 452 n.

Sepište jeho životopis a máte obžalovací spis, pochopitelně nutně neúplný. A kdybyste zvolili jiný způsob popisu, nahlízející K-ův život z odlišné perspektivy, nebo kdybyste prostě nahradili nějaké položky jinými, uplatní se váš seznam stejně dobře. Prakticky vzato je Josef K. ve stejné situaci jako vypravěč povídky „Malá paní“. V očích drobné paní ze sousedství se vypravěč proviňuje vším, co k němu a k jeho životu patří, stačí vynechat jedinou věc a výčet jeho provinění bude neúplný: „kdyby se dal život rozdělit na nejmenší částičky a každou částičku by bylo možno posuzovat zvlášť, určitě by v ní každá částička mého života budila pohoršení.“⁵¹

Kdyby měl tedy K. sepsat svou obhajobu, muselo by to být kompletní curriculum, v němž by se jeho život jevil jako nevinný: co to znamená, ale principiálně nelze určit. Přesto se K., jak víme, rozhodne vypracovat své „podání“: v pozdní fázi svého procesu tráví celé dny přípravami na tento projekt. Ochromující vědomí jeho nekonečné složitosti ale způsobí, že nenapíše ani stránku (pokud lze soudit z torza Kafkova románu).⁵²

Můžete namítnout, že to vše odporuje našim intuicím spojeným s pojmem viny: na to lze odpovědět, že přesně takhle funguje pojem viny v našem světě, nemluvě o tom, že samotný odkaz na sdílené intuice je krajně nejistý (srov. výše kapitoly 2 a 4). Ať už si vyberete kteroukoli charakteristiku své osoby, od národnosti, rasy a zevnějšku, přes intimní život, víru, politické preference, až po sociální postavení a profesní dráhu, vždycky se v nějaké společenské situaci může zformovat silná a agilní skupina lidí, v jejichž očích to bude dostačující důvod pohlížet na vás jako na zdroj nebezpečí, jemuž je třeba čelit, nebo alespoň jako na živoucí provokaci, na niž je třeba rázně odpovědět.

Naše neschopnost přesně vymezit K-ovu vinu a popsat síly, kterým kvůli ní čelí, určit zdroje jejich autority a moci atd. nerozevívá žádnou propast mezi jeho a naší situací. A jako v předchozích případech, o nichž zde byla řeč, tato neschopnost neznamená deficit v našem porozumění textu, který bychom měli překlenout vytvářením interpretačních konstrukcí více či méně volně inspirovaných textem, případně materiálem, který nám skýtá autorův životopis. Naopak, tato neschopnost (či tato neznalost) je přesně tím stavem, v němž zakoušíme tu stránku světa, k níž Kafkův text obrací naši pozornost: jeho nepochopitelnost a – jako její součást – nevymezitelnost viny.

51 Kafka 1983, s. 200. Paní se přitom nespokojuje svou soukromou zlobou, „chce tuto záležitost přivést před soud veřejnosti“ (tamtéž, s. 202), dosáhnout toho, aby vůči provinilci povstala „všeobecná veřejná zloba“, která ho „svými značnými mocenskými prostředky odsoudí s naprostou konečností a mnohem pádněji a rychleji, než by to dokázala její přece jen poměrně chabá soukromá zloba“ (tamtéž). A protože může stěží doufat, že se jí podaří dosáhnout veřejného odsouzení „všech částíček“ provinilcova života, spokojí se i s tím, když bude odsouzen za to, že v ní vyvolává takové pobouření a „trýzní ji svou nenapravitelností“ (tamtéž).

52 Srov. např.: „Dnes už K. nevěděl, co je stud, podání muselo být sepsáno. [...] Podání znamená ovšem práci téměř nekonečnou. Není ani třeba, aby člověk měl zvlášť úzkostlivou povahu, a přece může snadno dospět k přesvědčení, že není možné, aby podání vůbec kdy vypracoval“ (Kafka 1965, s. 129).

LITERATURA

- Balzac, Honoré de. *Ztracené iluze*. Přel. Miroslav Vlček. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1963.
- Balzac, Honoré de. *Lesk a bída kurtizán*. Přel. Eva Outratová. Praha: Odeon 1985.
- Balzac, Honoré de. „Otec Goriot“. Přel. Božena Zimová. In *týž. Evženie Grandetová — Otec Goriot*. Praha: Odeon, 1986.
- Beckett, Samuel. *Dream of Fair to Middling Women*. Eds. Eoin O'Brien — Edith Fournier. Dublin: Black Cat Press, 1992.
- Borges, Jorge Luis: „Kafka and His Precursors“. In *týž. Selected Non-Fictions*. Ed. Eliot Weinberger. New York: Penguin Books 1999, s. 363–365.
- Brod, Max. *Franz Kafka: Životopis*. Praha: Odeon 1966.
- Driver, Thomas. „Beckett by the Madeleine“. *Columbia University Forum*, 4, 1961, No. 3, s. 21–25.
- Grice, Paul. *Studies in the Ways of Words*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 1989.
- Kafka, Franz. *The Diaries of Franz Kafka 1914–1923*. Ed. Max Brod. New York: Schocken Books, 1949.
- Kafka, Franz. *Proces*. Přel. Dagmar a Pavel Eisnerovi. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury a umění, 1965.
- Kafka, Franz. *Popis jednoho zápasu*. Přel. Vladimír Kafka. Praha: Odeon, 1968.
- Kafka, Franz. *Povídky*. Přel. Vladimír Kafka. Praha: Odeon, 1983.
- Kafka, Franz. *Zámek*. Přel. Vladimír Kafka. Praha: Odeon, 1989.
- Koťátko, Petr. *Interpretace a subjektivita*. Praha: Filosofía 2006.
- Koťátko, Petr. „Radical Narration“. In *Mimesis: Metaphysics, Pragmatics, Cognition*. Eds. Gregory Currie — Petr Koťátko — Martin Pokorný. London: College Publications, 2012, s. 178–193.
- Koťátko, Petr. „Narrator in Decay“. In *Chaos & Form: Echoes of Beckett in Literature & the Arts*. Eds. Tomáš Koblížek — Petr Koťátko. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta 2016, s. 229–247.
- Kundera, Milan. *Kastrující stín svatého Garty*. Brno: Atlantis, 2006.
- Proust, Marcel. *Eseje: Zamyšlení nad Sainte-Beuvem*. Přel. Věra Dvořáková. Praha: Votobia, 1996.
- Shenker, Israel. „A Portrait of Samuel Beckett, Author of the Puzzling ‚Waiting for Godot‘“. *New York Times*, 6 May 1956, s. 1, 3.
- Spilka, Mark. *Dickens and Kafka: Mutual Interpretation*. London: Dennis Dobson, 1963.
- Tedlock, E. W. Jr. „Kafka's Immitation of David Coperfield“. *Comparative Literature*, 7, 1955, No. 1, s. 52–62.